

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

2015

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti2½

Papila leri ri na tipheji ta 25.

PHEJI RA SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri (30)
 XIYENGE XA B: Novhele (25)
 XIYENGE XA C: Ntlangu (25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

A2: XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU)

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE XA XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE XA XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela switsundzuxo leswi nga ekusunguleni ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40
XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55
XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55
11. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO			
Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. A swi tshamisekangi	Xitsalwana	10	6
2. Tshengwe ra lerhisa	Ximbangu	10	7
3. N'wini wanga	Ximbangu	10	8
4. 16 June 1976	Ximbangu	10	9
NA			
A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO			
Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. Ri xile	Ximbangu	10	11
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	12
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	12
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	14
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	15
KUMBE			
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE.*			
10. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	17
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	17
12. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	19
13. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	20
14. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	22
15. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	23

*TSUNDZUKA LESWI: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swa ximbangu. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa ximbangu eka C. Loko u hlamula xa ximbangu eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A. VUTLHOKOVETSERI Switlhokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
A. VUTLHOKOVETSERI Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo	5	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	6–9	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	10–15	1	
TSUNDZUKA LESWI: Eka XIYENGE xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa ximbangu eka C. Loko u hlamula xa ximbangu eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO**

- SWILERISO**
- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
  - Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

A swi tshamisekangi – MM Marhanele

- 1 Masiku lawa vutswari byi hungukile,
2 Byi tlhela byi hundzuka vamakhensa-ri-xile.
3 Tinsinsimbha ta byona ti xaxile;
4 Hakunene a swi tshamisekanga!
- 5 Eswikolweni ku lo whititi!
6 Vutswari bya dyondzo byi hundzukile,
7 Nkoka wa matsalwa a wu va endlangi nchumu.
8 Ina, a swi tshamisekanga!
- 9 Endyangwini ntswele yi haka folosi,
10 Yi ba nkatara yi tlibula ni swinari,
11 Nhloko ya muti-vito yi punyala hi ku punyisiwa,
12 I ntiyiso, a swi tshamisekanga!
- 13 Tikereke na tona to tlholokela;
14 Ripfumelo ra tona ri tingawuka ntiyiso;
15 Ri phoveka ngi i tabyana ra m'sehe;
16 Xihambano, a swi tshamisekanga!
- 17 Lomu swibedhlele i mhlolo ntsena,
18 Vaongori vo rhinyarhinya hi ku rhandza,
19 Vakulukumba na vona va nghene hi moya wa vukungundzwani,
20 Heyi, a swi tshamisekanga!
- 21 Eswitulwini tingunun'unu fotofoto!
22 Ku dyiwa makhondzo ni swilovolovo,
23 Kambe lava nga ti hlawula fototo!
24 Ohohoo, swa ala ku tshamiseka!
- 25 Tiko hinkwaro ri etlele,
26 Randi yi wile,
27 Mfumo wu rhengamile;
28 Halalaa, swo n'o, ku tshamiseka!

Mutlhokovetseri a nga tirhisa ririmi hi ndlela ya vutshila ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku xopaxopa xitlhokovetselo lexi nga laha henhla u kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke hakona ririmi ku humelerisa nhlamuselo ya xona.

[10]

KUMBE

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi xi landzelaka, kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Tshengwe ra lerhisa – MM Marhanele

1	Loko u nga wu voni mumu;
2	U kokiwa hi ngati ya manyunyu,
3	Yo rhwala tshengwe u ri fumba emutini,
4	U ta twa u nga twi!
5	Tshengwe a hi rona ro weriwa xitafu,
6	A a ri lunghele nguva ya tolo ya swikhafu,
7	Nkarhi lowu swirin'wa a swi ri matutu,
8	Ndyangu hinkwawo a wu dya wu ku ndanguu!
9	Eka nkarhi lowu ku vunga tshengwe,
10	I ku tshama ehenhla ka mpukutu wa miseve,
11	Leyi nga ta ku rhengula mindzuku leyi hinkwayo,
12	U hundzuka xihlekiso xa misava hinkwayo.
13	Tshengwe ri ve ni wa rona nkarhi,
14	Nkarhi wo bomba hi swipereta,
15	Wanuna a ri karhi a ba xinari,
16	Kambe sweswi ku lo sala ku hlambanyisa.
17	Hi nkano ya marahani,
18	Tshengwe ri lerhise ni tinkanyamba;
19	Ti hundzuka vamabongela-tshuka,
20	Hikuva loko to nqwaa, ni tshengwe, mahlo kovee!
21	Hi ri muti wa tshengwe i tlakula-va-xurhe,
22	Tshengwe ri fuwe vukwele ni rivengo,
23	Vavasati va lowu nkarhi,
24	A hi vona vo orha ndzilo wa xitiko xin'we.

2.1 Boxa ndlela leyi mutlhokovetseri a nga va ka a titwa hayona hi leswi a swi vulaka eka xitlhokovetselo lexi nga laha henhla. (2)

2.2 Rito ra 'fumba' eka ntila lowu nge: 'Yo rhwala tshengwe u ri fumba emutini', ri ku vumbela xifaniso xa miehleketo xihhi? (1)

- 2.3 Kombisa leswi mutlhokovetseri a hlamuselaka swona hi ntila lowu nge: 'A a ri lunghele nguva ya tolo ya swikhafu.' (2)
- 2.4 Hlamusela xigego lexi humelerisiwaka hi ntila lowu nge: 'Hi ri muti wa tshengwe i tlakula-va-xurhe.' (2)
- 2.5 Hi ku leteriwa hi ntila wa 10, lowu nge: 'I ku tshama ehenhla ka mpukutu wa miseve,' u nga n'wi tsundzuxa yini munghana wa wena loyi a ha ehleketaka ku nghena eka tshengwe? (2)
- 2.6 Xana nkoka wa ntlhaviketo lowu nga kona eka mintila ya 13 na 14 hi wihi? (1)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

N'wini wanga – M Malungana

- 1 Ndzi n'wana wa wena Yehovha,
2 Ndzi wa wena Tatana,
3 Ndzi hlangana ni mintlhamu leyi rhiyiweke,
4 Yin'wana yi ndzi phasa ndzi nga ehleketangi,
5 Kambe a ndzi ku rivali,
6 Vito ra wena ri dzimile timitsu embilwini ya mina.
- 7 Ndzi pfa ndzi chochovela enhoveni ndzi nga titwangi,
8 Ndzi pfa ndzi tikuma etiveni ra mitwa ya lunya,
9 A hi ku rhandza ka mina Tatana,
10 Ko va vuvabyi bya xitshuketa,
11 Ndzi phuli ephungulweni Tatana.
- 12 Mavabyi ya mina ya mahanyelo i matutu vana va Ntavasi,
13 Ndzi pfa ndzi tikuma eka mahanyelo yo vindluka,
14 Kambe a hi ku rhandza ka mina,
15 I Sathana xi nga ni mavondzo.
16 Ndzi tweli vusiwana Yehovha,
17 Ndzi ricece ra wena.

- 3.1 Hikwalaho ka yini mutlhokovetseri a sungurile rito 'Tatana' hi letere lerikulu eka mintila ya 2, 9 na 11? (2)
- 3.2 Hi wihi nkoka wa ku leha ka ntila wa 12, lowu nge: 'Mavabyi ya mina ya mahanyelo i matutu vana va Ntavasi?' (1)
- 3.3 Xana ku vuyeleriwa ka risivinene 'wena' eka mintila ya 1 na 2 swi na nkoka muni eka xitlhokovetselo? (1)

- 3.4 Hi wihi mbangu lowu wu nga pfunaka mutlhokovetseri leswaku a pfuneka no cinca eka xiyimo lexi a nga eka xona? (2)
- 3.5 Mutlhokovetseri u hlamusela yini hi marito lawa ya nge: 'Ndzi pfa ndzi chochovela enhoveni ndzi nga titwangi.' (2)
- 3.6 Boxa ku yelana loku nga kona exikarhi ka vito ra xitlhokovetselo na leswi xitlhokovetselo xi vulavulaka hi swona. (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

16 JUNE 1976 – MD Ndobe

- 1 Nhenha ya jaha ra ku ya eka 16 wa malembe;
 2 Jaha leri pfimbeke nhloko hi ta vutomi;
 3 A a ri ntsongo kambe a a boxekile mahlo;
 4 A a twile a tlhela a xiyisisisa hi ta tiko.
- 5 Dyambu ri tsuvukile swa masiku,
 6 Kambe eka tintlhari ta tiko, a swi nga ri swona,
 7 A va hetile ta vona.
 8 Kambe ku ta ba mani folosi?
 9 Namuntlha swilo jiki!
 10 Nhenha ya xivindzi yi kwihi?
 11 Va-Hitler va nga ha vuya?
 12 I tiko ra xiswathe.
- 13 Ra ha tifambela kahle,
 14 Hungu a ri lo duu!
 15 Mulungu u fana ni mhunti.
 16 Hambi a a tshwetiwile hi mani.
 17 A tlula na Stalin hi matlhari.
- 18 Va ka Ntimeni swisiwana swa Hosi;
 19 A va hlomile hi mbhayimbhayi,
 20 Xitlhangu i dikizele,
 21 Xi duvula, xi hupa,
 22 Ra vumbirhi xi tshwa nyameni ya wajaha.
- 23 Mpumawulo wa xigitsi wu haha emoyeni,
 24 Rifu ra wajaha ri susa vanhu misisi,
 25 Va ka Ntimeni va swarha ku tlurisa,
 26 Ndzilo wu va xitshembiso xa vumbirhi, ku ku huu!

27 Nhenha yi twala Nigeria,
28 Xiviko xa musi a xi vonaka:
29 Xi mbuluvuka xi kongoma etilweni ra Sathana –
30 Kaya ra Vantima va Afrika-Dzonga.

31 Xana xivangelo a ku ri yini?
32 N'wana-ntsongo u fela yini?
33 Swona muendli u ri yini?
34 Hosi, katekisa Vantima va Afrika-Dzonga.

- 4.1 Hi xihhi xifaniso xa le miehleketweni lexi mutlhokovetseri a hi vumbelaka xona eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 4.2 Nyika nhlamuselo ya xivulavulelo lexi nge: 'Jaha leri pfimbeke nhloko hi ta vutomi.' (2)
- 4.3 Xana nkoka wa ku landzelelana ka swivutiso swo kala tinhlamulo eka ndzimana yo hetelela eka xitlhokovetselo lexi hi wihi? (3)
- 4.4 Tsavula ntila lowu kombisaka leswaku Vantima a va hlundzukile swinene hi leswi a swi humelela etikweni. (1)
- 4.5 Hi wihi ntirho wa riencisi leri ri nga eka ntila wa 9, lowu nge: 'Namuntlha swilo jiki!?' (1)
- 4.6 Xana matitwelo ya mutlhokovetseri ya paluxiwa hi thoni ya njhani eka xitlhokovetselo lexi? (1)
- [10]**

NA

A2: XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)**XIVUTISO XA 5: XIMBANGU**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Ri xile – SJ Malungana na MT Babane

1	Loko ri kala ri ku n'wee!
2	Hina vambuyangwana hi hanya enhlomulweni.
3	Nhlomulo wu tshama endzeni ka milomo ya vanhu.
4	Ntsako i wa vusiku ntsena.
5	Mafehle-fehle na switshongo swi na venyi.
6	Lava baka mabomu na swigagaga endzeni ka swidziva.
7	Va tidyela swa nyuku lowu va wu n'wateseke.
8	Va-Lazaro va miyeta kona nyoka.
9	Ri xile phaphama u tihandzela.
10	Tihuku ti chikile emirhini.
11	Ku etlela, ku latanyana rivambu,
12	Malanga ya nyanya ku ku pfala mahlo.
13	Vurhongo byi tisa vusweti ntsena.
14	Nkarhi wo byi faya wu hundzile.
15	Xalamuka u gingiriteka u ya hala na hala.
16	Ri xeke swona ku pfuka u ya singila.

- 5.1 Hi kwihi ku hlohlotela loku mutlhokovetseri a hi byelaka hi kona eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 5.2 Tsavula ntila lowu hlamuselaka leswaku ku na vanhu vo karhi lava va tiphinaka hi swakudya swo nandziha. (1)
- 5.3 Hlamusela ntila wa 8, lowu nge: 'Va-Lazaro va miyeta kona nyoka.' (2)
- 5.4 U yima na wona marito lama nga eka mintila yo sukela eka 9–16 xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 5.5 Hikokwalaho ka yini mutlhokovetseri a ku: 'Ntsako i wa vusiku ntsena?' (2)
- 5.6 Hlamusela xithathelo lexi xi paluxiwaka hi ntila wa 6, lowu nge: 'Lava baka mabomu na swigagaga endzeni ka swidziva.' (1)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 6: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'Feme leyi yi tsandza hi yini ku lavisisa mhaka ya cheke leyi hi vurhon'wani ni vukheta,' ku vula Sasavona. 'Mina mhaka ya leswaku Nyeleti a yimisiwa ku tirha ndza yi sola. Maphorisa lawa na wona onge mhaka leyi a ma yi khomi kahle.'

Hlamusela leswi swi nga humelela ku kala Sasavona a vulavula hi ndlela leyi. Tlhela u hlamusela na hilaha mhaka leyi ya cheke yi nga hela hakona.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 7: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'A nga swi lorhi ni ku swi lorha,' Hlongwane a ya emahlweni, a kandzela hi ku gungundza. 'Loko mina Zinjiva ndza ha ri mupfuneti wa mininjere wa feme leyi, xifanyetana lexi Chavalala a xi nga heli na siku na rin'we xi nunhwile ku tlakusiwa eka xitulu lexiya. A xi nga pfuki xi xi kumile. Ndza hlambanya mina m'fana ka Sono.'

'Ku yini ka swona?' Ku kavanyeta Hlongwane. A vula hi ku susa manghilazi emahlweni, a ma khoma hi voko ra ximatsi.

'Ku yini ka swona? Xi tiva yini Chavalala? Xi tiva yini xi ngo tshamela ku jikajika hi movha xi nga tirhi nchumu?'

'Hi yena a tivaka ntirho lowu wa vuhlanganisi hi vundzeni-ndzeni,' Mukhari a ya emahlweni. 'Feme leyi namuntlha yi tiva hi mani na mani hi mhaka ya yena. Mintirho yo kandziyisa tibuku to hambana-hambana yi nghena hi matlhelo hinkwawo hikwalaho ka yena. Mali yi nghena hi ...'

'Loko xi endlile yini xi ngo famba xi etlela-etlela lomu tihodela xi tlangisa mali ya feme,' Hlongwane a tlakuka exitulwini. A a vulavuala a ri karhi a kongoma efasitereni ku ya hlometela ehando. 'Xi tirha yini? Hina hi tiva vanhu vo antswa va-Mathebula lava nga ni vutivi byo galacha van'wamabindzu leswaku va ngenisa swibahungwe swa mabindzu ya vona eka nyuziphepha ya *The Summit News*.'

'Na loko a famba wa swi vona na wena leswaku ku famba wanuna. Ku nga ri Chavalala xi ngo kongonya-kongonya, ku koma ni ku lala onge i rhole ra dyandza!' Ndzi ta vona leswaku ntirho lowu wu kuma hi yena Mathebula. Mathebula futhi i munghana wa mina.'

- 7.1 Xana Hlongwane na Mukhari va vulavula va ri kwihi? (1)
- 7.2 Xitulu lexi Hlongwane a nge Chavalala a nge xi kumi i xa yini? (1)
- 7.3 I ncini lexi xi chavisaka Hlongwane ku kala a vulavula a tiyisisa leswaku Chavalala a nge thoriwi eka xitulu lexi u xi boxeke eka 7.2 laha henhla? (2)
- 7.4 Hlawula nhlamulo leyi nga yona:
Hlongwane minkarhi hinkwayo u tirhisa xitwananisi xa ntsongahato 'xi' loko a vula Chavalala. Ntsongahato lowu wu komba leswaku Hlongwane u ...
- A rhandza Chavalala swinene.
B vula leswaku Chavalala i ntsongo eka yena hi malembe yo tswariwa.
C vula leswaku Chavalala u na marhengwe.
D venga no sola Chavalala. (1)
- 7.5 Hi ku ya hi Hlongwane, hi swihi leswi Chavalala a a fanele a swi endla loko va chayisa entirhweni ku va a ta kota ku fikelela ku va munghana wa yena? (2)
- 7.6 Xana xiyimo lexi xi humelelaka exikarhi ka Hlongwane na Chavalala xa humelela evuton'wini bya vanhu va masiku hinkwawo ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 7.7 Hlongwane u rhandza ku vulavula mavunwa ehenhla ka Chavalala. Handle ka leswi a nga swi vula laha ka ntshaho leswi swi nga riki ntiyiso hi Chavalala, hi swihi swin'wana leswi a nga byela varhangeri va feme loko va ri ehodela eGiyani? (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'A wu yi voni Boso na ku tshama ehofisini, se ya chava,' ku vula Nkanyani. 'Yi tshama yi ri eku jikajikeni ephasejini kumbe yi huma hi movha.'
'Phela ndzi twa leswaku Thevu *weekend* hinkwayo a ti ri ku laveni ka Boso,' ku vula Ngobeni. 'Yi kwate ngopfu Thevu. Phela na yona loko yi nga voni kahle va ta yi hlohlela ejele. Yona ni xicherani lexiya xa yona Maria. Maria hi xona xi nga fika xi tivula Nyeleti le ka OK phela.'

'Ndzi twa leswaku Jerico hi xona xi nga fojara tsignecha,' ku vula Nkanyani. 'Jerico!' Ku hlamula Ngobeni. 'Xa dlaya lexiya hi ku fojara'. A wu si tshama u nwa na xona xi ku hlamusela leswi a xi fojarisa xiswona xa ha ri eJoni. A xi ba tibanki letikulu hi ku fojara lexiya.

Kasi xi tsutsumise hi yini loko xi kala xi fika hala Giyani? A xi nga tsutsumi swimoko swa ticheke? Xa yi tiva frodo lexiya.' ...

'Boso na tona ti dlawa hi ku tirha hi ku chava vanhu. A ti titshebi. Ti ehleketa leswaku Ephraim xi nga ti tekela ntirho,' ku ya Ngobeni emahlweni.

'Na xona xijita lexiya Ephraim xi lo tlhariha ngopfu,' ku vula Nkanyani. 'U xi vonile sweswi xi nga vuya hi le *overseas* ku ri xa tsema hi suti? A xi ambali ti-*import*. Xo ambala tona toleti xi nga ti xava ta ha hisa. I ngwenya xijita lexiya.'

- 7.8 I ncini lexi endlaka leswaku Boso a nga ha tshami ehofisini, a jikajika ephasejini kumbe a huma hi movha? (2)
- 7.9 Loko swimunhuhatwa leswi swi nga eka ntshaho lowu nga laha henhla swi ri karhi swi vulavula, ku na loyi a a swi yingiserile. I mani munhu loyi, naswona a a swi yingisela a ri kwihi? (2)
- 7.10 I ncini lexi a xi endla leswaku Thevu a lavana na Hlongwane *weekend* hinkwayo? (2)
- 7.11 A swi sukela kwihi ku kala xicherani xa Mathevula, Maria xi tivula Nyeleti eka OK? (2)
- 7.12 U vona Maria a endlile kahle loko a pfumerile ku ya hakela cheke leyi ya vuxisi eka OK hi ku va a tshembisiwile ntirho? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 7.13 Hlongwane a a tiyimiserile swinene ku lava ku hlongorisa Chavalala. Handle ko vulavula ku biha hi Chavalala eka Brooks, hi kwihi kun'wana laha a nga ya kona leswaku a ya tiyisisa ku navela ka yena? (1)
- 7.14 Minkarhi yo tala Hlongwane a a vulavula ku biha hi Chavalala loko a ri na mutirhikulobye Mukhari, kambe Mukhari a nga yimi na yena. U dyondza yini hi endlelo leri ra Mukhari? (2)

[25]

KUMBE

SWILERISO:

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400-450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

Mufundhisi u hetile ku laya vana va yena hi marito lawa: 'Loko wena Madambi a wo kota ku tisasa tanihleswi Nyiko a tirhandzisaka swona; Nyiko na yena loko a o kota ku landzelela tidyondzo ta yena, a tlhela a twisisa tanihi wena hi swa xikolo a ndzi ta tidzuna hi n'wina vananga ...'

Hi ku pfuniwa hi marito lawa na timhaka tin'wana leti nga etsalweni, kombisa nkoka wa mavito ya vana va ka Tlhomandloti, Madambi na Nyiko.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9: XIMBANGU**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka wo huma eka papila ro sungula ra Madambi leri a nga tsalela tata wa yena kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Swa olova loko mudyondzi a yingisela mudyondzisi hi ku xiyaxiya ko ringeta ku kuma tinungu ta leswi swi vulavuriwaka; mudyondzi a tlhela a ringeta ku vonisisa swikhutu swa dyondzo kumbe madyondziselo ya mudyondzisi.

Mudyondzi a nga miteteli hinkwaswo leswi humaka eka mudyondzisi tanihi vondlo loko ri amukela swakudya enon'weni wa mana wa rona. Vadyondzisi va hi nyika hinkwaswo leswi va nga na swona hi swa dyondzo yoleyo; kambe swo huma eka vona ntsena a swi ringanangi; kasi hitlhelo leswi va hi nyikaka swona a swi laveki hinkwaswo. Va hi phamela swona na mungu wa swona; hi fanele hina hi swi hula, hi swi peperha hi vuya hi hlawula ndluwa exikarhi ka tihove.

Hitlhelo swa nonoha ngopfu loko mudyondzi o tshama hansi a ba xitseve a langutela hinkwaswo eka vadyondzisi va yena; a mitetela hinkwaswo handle ko swi hlela a vuya a swi peperha ku fika laha a nga ta vona ngoti leyi nghananghenaka eka hinkwaswo leswi nga vuriwa emikarhini leyi hambaneke – ngoti leyi nga mongo wa dyondzo yoleyo. Handle ka sweswo tidyondzo ta kholichi ti nonoha ngopfu.

Yin'wana mhaka leyi endlaka leswaku hina vadyondzi hi nonoheriwa i mihupana enkarhini wa dyondzo.

- 9.1 Madambi u tsala papila leri a ri kwihhi? (1)
- 9.2 I mangani mapapila lama nga etsalweni leri? (1)
- 9.3 Eka tsalwa ku kandziyisiwile mapapila mambirhi ya Madambi na rin'we ra Nyiko. Hikokwalaho ka yini swi ri hi ndlela leyi? (2)
- 9.4 Mufundhisi Tlhomandloti eka papila leri a hlamulaka Nyiko u ri: 'Loko mufundhisi o ringeta ku lerisa vapfumeri va yena ndlela ... a komba hi ritiho laha va faneleke ku ya kona, kasi xikandza xa yena xi cingele kun'wana ...'
- Hlamusela xikhovolelo lexi nga kona eka marito lawa mayelana na vutomi bya Nyiko. (3)
- 9.5 Madambi kun'wana eka papila ra yena u vilerisiwa hi ku va a tluriwa hi vadyondzi vambirhi, kutani u lavisisa ndlela leyi va n'wi tlulaka hayona. Xana leswi swi ku tsundzuxa yini mayelana na matirhelo lawa Tlhomandloti a a ma languterile eka vana va yena? (2)
- 9.6 Xana vadyondzisi vambirhi va Madambi ekholichi a va ri vamani? (2)
- 9.7 Ku humelele yini loko Tlhomandloti a hetile ku hlaya papila ra Madambi? (2)

NA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Mina hi bya mina, muleteri ni swirho swa huvo, ndzi wa nyama, ndzi fikelela ntsena eka leswi swi nga swa vumunhu, ndza tsaka loko ndzi vona ndzi kota ku hambana ni van'wana vanhu hi ku hlula swa nyama - leswi ndzi rhandza leswaku mi tshama mi swi tsundzuka, swi vuya swi hundza swi va ndzhaka ya vatukulu va hina – tintsumi a ta ha ri kona.

N'wina mi ta ndzi tsundzuka hi mitirho ya mina eka vakokwa va n'wina, leswaku ndzi hanye hi ku mi tisela leswi a mi swi rhandza; ndzi tsemakanya miganga minyingi exikarhi ka makhombo, ndzi nga chavi nchumu hikuva a ndzi tirhela Vatsonga va ka hina – n'wina.

Xikhongelo xa mina eka n'wina vamakwerhu, Vatsonga va ka hina – ni matilo hiwoxe ndza ya kombela – ndzi navela leswaku na siku ra makumu ra ku hela ka vutomi bya mina laha misaveni; swi ndzi nyika ku rhula ka moya loku nga ta kota ku twa swa nyama ni swa xiviri xa moya, loko ndzi tsundzuka nsovo wa n'wina.

Xo hetelela loko ndzi fa vanhu va ta va ni xichavo ehenhla ka vafundhisi, mitirho ya mina, vito ra mina ri tsundzukiwa hi tintswalo ni ntwelavusiwana ...'

- 9.8 I mani a nga eku vulavuleni eka ntshaho lowu? (1)
- 9.9 Xivangelo xo va a tikuma a vulavula hi mukhuva lowu hi xihhi? (1)
- 9.10 Hi kwihi ku cinca loku nga va kona eka xivulavuri lexi loko ku langutiwa ndlela leyi a xi vulavula hi yona eka minkarhi leyi nga hundza? (2)
- 9.11 Ku va xivulavuri lexi xi vuyelela marito ya 'Vatsonga' na 'n'wina' swi nga va swi lava ku hi humesela yini mayelana na mavonelo ya xona ya vutomi. (2)
- 9.12 Endzhakunyana ka ku vulavula ka xona xivulavuri lexi, xi nghenisile xikombelo eka huvo, kambe a xi amukeriwangi. Hi xihhi xikombelo xa kona, naswona loko a ku ri wena xivulavuri lexi, a wu ta va u xi nghenisile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 9.13 Xana ximunhuhakwa lexi u xi boxeke eka 9.8 laha henhla xi helerile kwihi? (1)
- 9.14 U dyondza yini hi maehleketelo ya xivulavuri lexi eka tsalwa leri? (2)
- [25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MAVHAHAZA: Phela miringo yi sukela kwalomu switokofeleni. Hambanani na swona. Fambani mi ya teka hlantswani ya nsati wa n'wina mi ta tshama na yena loko ma ha tirha edorobeni.

Hi ku leteriwa hi marito lawa, landzelerisa timhaka ta xitokofela xa le Sophia Town, u tlhela u kombisa loko mhaka yo tlanga switokofela yi ri mhaka ya kahle.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 11: XIMBANGU****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MAVHAHAZA: Vugono a va hleki kambe lebyi i mhangu ku tilavela, hi to hleka hina. A hi lo n'wi rhuma kambe u lo tiheleketa hi yexe emilon'weni ya timbyana ta mina, ivi ti n'wi tirha swinene.

MATANATO: Mhangu ku tilavela va nga vuli yona. U hlangane na tona timhandi magingingingi a sukerile baji ekaya.

MAVHAHAZA: A a ehleketa leswaku u na xipunga xa n'wa-nkingiri kasi wa tixisa.

MATANATO: U layekile. N'wa-Ngoveni u fambile. Hi kona a nga to sala a hanya hi rikoko ra xilondza loko a ta kapula xikhohlola xo tlula N'wa-Dzarixi ya wela le kule le!

MAVHAHAZA: U dlele nyoka a ndzuluta a nga tivi leswaku ta micidele ta n'wi vona. Na leswi swa swilebvana swo tsalangana wonge i malebvu ya xiphongo-sathana.

XILUMUNI: A a tiendla makokorombani, matsune wa nkwahle.

MAVHAHAZA: Xirho xa munhu loko xi te pfitla, a xi tsotsoseriwi hi mhula. Hi kona a nga ta swi tiva kahle.

- 11.1 Xana mbhurusano wa vavanuna lava a wu humelela eka mbangu wihi? (1)
- 11.2 I mani un'wana wa vanghana wa vona loyi a a ri kona eka mbangu lowu? (1)
- 11.3 Xana i mani loyi va vulavulaka hi yena, naswona a a endlile yini ku kala a va emahungwini? (2)
- 11.4 Loko a ku ri wena munhu loyi va vulavulaka hi yena a wu ta va u yile eka ndhawu leyi yi nga n'wi vangela mhangu ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 11.5 Minkarhi yo tala loko Mavhavaza a vulavula na Matanato u n'wi byela leswaku u ta hlamba vunwa. Hi byihi vunwa lebyi Matanato a a ri na byona. (1)
- 11.6 Etsalweni leri ku na timhaka leti Matanato a nga ti endla to khomisa tingana. Hi tihi timhaka ta kona. Boxa timhaka timbirhi ntsena. (2)
- 11.7 Titeki u ri Matanato kutani u endlile timhaka leti u ti boxeke eka 11.6, loko u ya kuma ntiyiso wo hetelela a wu ta endla yini? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.8 Mavhavaza u byerile Matanato leswaku siku rin'wana loko a ya ekaya u ta lava ku famba na yena leswaku a ta n'wi lavela nsati. Loko a ya lovola Topisa ntsumi ya ka Chauke a ku ri ...
- Hlawula nhlamulo leyi nga yona:
- A Xitsatsatsa.
B Xiphamele.
C N'wa-Mbuvani.
D Xilumuni. (1)
- 11.9 U dyondza yini hi mahanyelo ya Mavhavaza eka tsalwa leri? (2)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WA-XIRHAMI:	Hi yaloyi nuna wa mina u vuyile, kutani namuntlha ndzi tela ku ta khongeleriwa leswaku ndzi hambana ni byalwa. Loko swi nga endleki, ndzi hunguta manwele ya mina. Se mina ndzi twanana no hunguta manwele. Leswo tshika ndza chava, a ndzi nga swi koti.
RAMUDZHULI:	Kasi mi ta kota ku vu licha. Mu ta vu licha halwa m'wina. Mu nwela yini? Ma fandukanya mudi hi le vukati mu zwi encela yini m'wina? Lichani, mu vu lichela chotechote ha nga dzi hafuhafu.
N'WA-XIRHAMI:	Hinkwaswo hi swona muporofita.
RAMUDZHULI:	Ndi vula ngoho mina. M'wina mo karhata nuna wa m'wina mi mu tanganisa nxoko mi zwi encela yini kasi? Nuna wa m'wina o lugha nga maanda stereke fedzi m'wina mo mi dina maduva wothe. Lichani ma swi engisa?

- 11.10 Loko Matanato na N'wa-Xirhami va ya eka Ramudzhuli a va ri na mani, naswona vuxaka bya munhu loyi na Matanato a byi ri byihi? (2)
- 11.11 N'wa-Xirhami a a nga yi ro sungula eka Ramudzhuli. Xana leswi a a yela swona ro sungula swi languteka swi tirhekile ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.12 Wu nga va wu ri ntiyiso leswaku N'wa-Xirhami a a xanisa nuna wa yena Matanato ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.13 Hi ku ya hi mavulavulelo ya N'wa-Xirhami eka ntshaho lowu, hi swihi leswi u nga swi vulaka hi yena? (2)
- 11.14 Mavhavaza na Matanato va xaniseka loko va ri exilungwini. Hambiloko va xaniseka swiboho leswi va swi tekaka a swi fani. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi. (2)
- 11.15 Loko N'wa-Xirhami a a ri hahani wa wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na vutomi lebyi a a byi hanya ke? (2)

[25]**KUMBE****SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 12: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MUTIRHELAMFUMU:	Ndzi ri hatlisani mi humesela nhundzu ya n'wina hinkwayo laha ndlwini ndzi lava ku khiya ndzi famba na makhiya.
BONEKA:	Ndzi ti veka kwihi tinhundzu ta mina kunene?
MUTIRHELAMFUMU:	Tinhundzu hinkwato ti vekiwa ehandle ka gede. Ndzi vula exitaratini ndzi lava ku khiya gede ndzi famba na makhiya. Hatlisani, mi ndzi dyela nkarhi. (Va humesa nhundzu hinkwayo va yi veka exitaratini. Thelevhixini, mibedwa, ku hlaya i ku xurha. Mutirhelamfumu a khiyetela tikamara na gede a famba. Vanhu va lokixi va hlometela hi mafasitere va hleka. Van'wana va hundza hi kwalahaya exitaratini hambu va nga lavi nchumu. Va tshama nkarhi wo leha va nga si kuma xo famba.)

Marito lama nga eka ntshaho lowu nga laha henhla, ya paluxa ku xaniseka ka Boneka. Loko a wu vile na nkateko wo va xaka kumbe munghana wa yena, hi swihi switsundzuxo leswi a wu ta va u n'wi nyikile swona swa mahanyelo leswaku a ta kota ku papalata xiyimo lexi a kumekaka a ri eka xona sweswi?

[25]

KUMBE**XIVUTISO XA 13: XIMBANGU****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wanguano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BODZANI:	Wena Gwirhani u nga ta u ta ndzi nyiketa xichalana ndzi ta funengela.
GWIRHANI:	Mi lava xichalana ku hisa koku naa?
BODZANI:	(A n'wi karihela.) Hatlisa u ya laha ndzi ku rhumaka kona ndzi nga si ku raha sweswi!
GWIRHANI:	(A ya teka a n'wi nyiketa.) Hi lexi phela.
BODZANI:	Famba u ya veka ekamareni ya mina.
GWIRHANI:	(A ya veka.) Ndzi vekile ka sesi.
BODZANI:	Famba u ya vitana mhani va ta ekamareni ya mina. (A ri karhi a ya ekamareni ya yena.)
BONEKA:	(A landza Bodzani.) U ndzi vitanela yini ka wena Bodzani?
BODZANI:	Ndzi mi byela leswaku ndzi twa ku vava ndzi helekteni etlilini.
BONEKA:	Hi ta famba hi yini vusiku byebyi ke? Pfuka hi famba. Kambe ... (A nga hetisi.)
BODZANI:	Kambe yini mhani?
BONEKA:	A ndzi lava ku rhuma Gwirhani a ya ringeta ka lavaya va makhelwani leswaku va ta ku heleketa hi movha.
BODZANI:	Ma tshemba leswaku va ta ta naa? ...

- 13.1 Xana vamakhelwana lava Boneka a lavaka ku rhuma Gwirhani eka vona i va ka mani? (1)
- 13.2 Boxa vito ra mbangu lowu swimunhuhata leswi nga laha henhla swi vulavulaka swi ri eka wona. (1)
- 13.3 Bondzani u vutisa Boneka a ku: 'Ma tshemba leswaku va ta ta naa?' Xana xivangelo xo va a kanakana loko vamakhelwana va ta ta hi xihhi? (2)

- 13.4 Xana Bodzani u vabya vuvabyi muni ku kala a byela Boneka leswaku u twa ku vava, naswona muvangi wa vuvabyi lebyi i mani? (2)
- 13.5 Hikwalaho ka yini Boneka a nga heleketangi Bodzani eka muvangi wa vuvabyi lebyi u byi boxeke laha henhla? (1)
- 13.6 Xana xivuriso lexi nge: 'Nhonga ya le kule a yi dlayi nyoka' xi paluxeka njhani endzhaku ka loko Boneka a rhumile Gwirhani eka muakelani wa vona leswaku a ta heleketa Bodzani etliliniki? (3)

NA

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BODZANI:	... Mangava lawa ya nga ta voniwa hi mina. Mina ndzi swi vonile khale ta ha suka leswaku swi ta hela swi hi hluphekisa. Mhani a mi tshama mi ri karhi mi vula leswaku mi na timali to hlayisa hina ku kondza hi kula, se hi kurile leswi naa?
BONEKA:	Vana va mina a hi yeni lahaya marhumbini hi ya kumanyana vurhongo hi ta pfuka hi ya yima exitichini hi ringeta leti ta hala mapurasini hi tilori. Xikwembu a hi n'wana, hi ta tlhela hi hluvula vusiwana lebyi hi nga byi ambala namuntlha.
BODZANI:	(A <i>tisula mihloti</i> .) Mina mundzuku loko ndzi pfuka laha a ndzi lavi ku landzeleriwa hi goya ra munhu. Mina ndzi dlayisiwa hi n'wina. A mi ku mi na timali ta vutomi hinkwabyo. Leswi mali yi nga hela vutomi bya ha ri ki kona naa? Namuntlha se ndzo hlupheka ndzi dlayisiwa hi n'wina va xin'angan'anga. Namuntlha ingi hi tshamile emutini wa bava.
BONEKA:	(A <i>rila</i> .) Ndzi rivaleleni vana va mina. Hi mina loyi namuntlha ndzi etlelaka emarhumbini ke? Mubedo wa mina wo vepfama a ndza ha ri na wona. A swi tikomba leswaku a hi swa mina. Xikwembu xi tekile xi nyika vinyi va swona. A ndzi nga vuli leswaku ndzi ta etlela ndzi ri karhi ndzi hlayela tinyeleti ku fana na leswi. Ndzi ta swi byela mani xana? Leswi na vatswari ndzi nga hava ndzi to yo, mani? Timpahla ta mina leti a ti tata tiwadiropo timbirhi namuntlha ku lo sala ku hlambanyisa ntsena ...

- 13.7 Xana n'wangulano lowu wu humelerile loko swimunhuhatwa swi ri endleleni yo suka kwihi? (1)
- 13.8 Xivangelo xo va ku va na n'wangulano lowu hi xihhi? (2)
- 13.9 Hikwalaho ka yini Boneka a kumeka a xaniseka na vana va yena hi mukhuva lowu? (2)
- 13.10 Leswi swi humelalaka eka ntshaho lowu swi tiyisisa xivuriso lexi nge:
'Nhonga ya le mahlweni a yi vavi, ku vava ya le ndzhaku.' Seketela ntiyiso wa xivuriso lexi. (2)

13.11 Bodzani u ri eka mhani wakwe Boneka: '... A mi ku mi na timali ta vutomi hinkwabyo. Leswi mali yi nga hela vutomi bya ha ri ki kona naa?'

Timali leti ku vulavuriwaka hi tona Boneka a a ti kuma hi ku va a tirha kwihi?

Hlawula nhlamulo leyi nga yona:

- A A a tirha ePhalaborwa.
- B A a tirha eka masipala.
- C A a nga tirhi, timali leti a a ti yive eka nuna wa yena Xikweni.
- D A a ri mudyondzisi.

(1)

13.12 Loko a ku ri wena Boneka kutani u hanyisa leswi a a hanyisaka xiswona, a wu ta va u yile eka ndhawu leyi u yi boxeke eka 13.7 le henhla xana? Seketela nhlamulo ya wena.

(3)

13.13 Boneka u ri: 'Hi mina loyi namuntlha ndzi etlelaka emarhumbini ke? Mubedo wa mina wo vepfama a ndza ha ri na wona.' Xana ku humelele yini hi mubedo lowu a vulavulaka hi wona?

(2)

13.14 U nga vula yini hi mavulavulelo ya Boneka eka n'wangulano lowu loko u ya pimanisa na leswi a a hamba a vulavurisa xiswona eka minkarhi leyi yi nga hundza?

(2)

[25]

KUMBE

SWILERISO:

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: Kasi rona hi rihi?

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

KHANGELA: (A ri karhi a pfumela hi nhloko) Kwalaho wa vurisa Bra Tom, *besides* ku ka u nga twi nchumu *e-tertiary* swi ni nghozi hikuva munhu a nga ku xavisela *question paper* yo ka yi nga ri yona hi ku la va mali. Ivi loko u fika exikolweni u ku gaa, hi xikosi hi ku hlamala phepha ro ka ri nga ri rona leri u nga xava rona.

Kombisa ndlela leyi marito lawa ya nga va ntiyiso hakona ku ya hileswi swi nga humelerisa xiswona eka xintlangwana lexi. Seketela nhlamulo ya wena hi leswi swi nga etsalweni.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: I mhangu ku tilavela!**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BAYIZANI:	<i>(Hi nkhinkhi)</i> A ndzi ri hi mina ndzi nga hoxa bavhu ro hlambela na gizara lahaya <i>bathroom</i> ?
ELLA:	<i>(Hi ku kariha)</i> Loko ku hoxe wena hatlisa u ya swi gula sweswi u famba na swona ndzi nga si ku vitanela <i>inspector</i> Soviet a ta ku thenudzela le kule le!
BAYIZANI:	<i>(Hi ku hlamala)</i> I mani Soviet?
ELLA:	U tiendlisela yini? U vula ku a wu n'wi tivi Soviet wa phorisa? Futhi songa rigogo ra ha tsakama hikuva Soviet u vuyile ekhosweni lero ...
BAYIZANI:	A ndzi yi helo mina!
ELLA:	Ni ku twela vusiwana buti; phela Soviet a nga yi twi nsimbi leroloko o fika a ku kuma u ri la, ku ta nuhwa! Huma kunene ra ha vona Bayizani! <i>(A n'wi sukumeta)</i> Huma mani whe Bayizani wa kona!
BAYIZANI:	<i>(A pfurhuta)</i> Ka mama, yimanyana ndzi ...
ELLA:	<i>(Hi ku khola)</i> Xuu, ma yi vona nyoka: Ndzi mana wa wena mina? A wu n'wi tivi mana wa wena Rheyila la nga etlela le ka Ngove eGiyani?
BAYIZANI:	<i>(Hi ku xavelela)</i> Ndzi tshiki ndzi ya teka <i>grocery</i> ni swin'wana leswi ndzi nga xava <i>last month</i> loko ndzi kume bonasi.
ELLA:	<i>(Hi ku konanisa)</i> Swi hlayi swilo swa kona hi twa! Swi hlayi hi twa!

- 15.1 Mbhurisano wa Bayizani na Ella a wu ri wa muxaka muni? (1)
- 15.2 I ncini lexi vangeke mavulavulelo yo tano? (2)
- 15.3 Ku hlamulana hi ndlela leyi swi helele kwihhi? (2)

- 15.4 Hi kwihi kun'wana laha Bayizani a nga kumeka a ri eka xiyimo xo fana na lexi a hlanganeke na xona eka Ella? (1)
- 15.5 A ku lo humelela yini ku kala Bayizani a hlangana na minkwetlembetano leyi. (2)
- 15.6 Hi ku vona ka wena, a swi fanerile leswaku Bayizani a va a kumekile a ri karhi a humeleriwa hi swo fana eka mimbango leyimbirhi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.7 Hi ku ya hi nhlamulo leyi u yi nyikeke eka 15.6, u swi vona swi fanerile ku twela Bayizani vusiwana ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.8 Va kona evuton'wini bya vanhu lava humeleriwaka hi leswi swi nga humelela Bayizani ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NA**NLANGU: ... ti le tilweni!**

Hlaya n'wangulano lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

- CHINGHISA: *(Hi ku mphumpfha)*
Va nghena kwi? A va nga ku ngheni ...
- MAGAZA: *(A n'wi susumetela le kule)*
A wu *ngisukele* wena u tshika ku *nginyangatsa!* Kasi kona a wu ri *tholanga* papila?
- CHINGHISA: *(Hi ku hlamala)*
Kasi se ku humelela yini bava Cawuke? Mi ngo kula mi chika bya tomana swi lo yini?
- MAGAZA: *(Hi ku kariha)*
Angina mhaka na matomani *yakho!* *Phangisa ungingyizele ngifuma ukungena nonsati* wa mina wa Nzula.
- CHINGHISA: *(Hi ku kariha)*
Nzula ya yini? Hi yona nguluve leyi yi ku hlanganisaka nhloko u kala u rivala muti? A nge ku ngheni laha ndlwini ya mehe loko ndza ha hanya!
- MAGAZA: *(Hi ku hefemuteka)*
He wena Chinghisa u vula *mfazi* wa mina nguluve? Ndzi ta ku *shaya* ndzi ku dlaya he wena Chinghisa!
- CHINGHISA: *(Hi ku kariha)*
U ba mani wena Magaza? U nge ndzi bi kahle mina hi mhaka ya thyaka leri! Swi nga antswa u ndzi dlaya kunene loko u swi kota! Ndzi ta fela ehenhla ka wena namuntlha! A ndzi yena yaloye wo famba a huhwisiwa tani hi bolo!

- 15.9 Magaza a a vuya kwihi loko a fika a holovisa Chinghisa? (1)
- 15.10 Magaza a a vuyile na vanhu vambirhi hi siku leri. Boxa mavito ya vona. (2)
- 15.11 Loko ku hoxana hi marito ka ha sungula Chinghisa u vitana Magaza hi xivongo, loko swi ya emahlweni u n'wi vitana hi vito. Xana maendlelo lawa ya nga va ya kombisa yini hi xiyimo xa mhaka leyi yi nga eku humeleleni? (2)
- 15.12 Loko va holova ku nghenelerile timhaka leti a ti ri epapilweni. Xana wena timhaka leti a ti ri epapilweni a wu ta ti amukela ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.13 Titeki u ri wansati loyi a nga vuya na Magaza, kutani u vona wansati un'wana a ri karhi a humeleriwa hi leswi swi nga endliwa Chinghisa emahlweni ka wena. A wu ta endla yini? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.14 Hi ku vona ka wena, Magaza a a fanerile a xi tekile xiboho lexi a nga xi fikelela eka xintlangwana lexi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80